

NÉGYESY LÁSZLÓ

BEÖTHY ZSOLT
EMLÉKEZETE

FRANKLIN-TÁRSULAT KIADÁSA, BUDAPEST

Emlékbeszéd
a Magyar Tudományos Akadémia 1924 május 11-én
tartott ünnepélyes közülésén.

Komor évszakok dermeteg napjai is el szoktak telni egymásután; s már két éve mult, mikor odalent, e terem alatt, a nemzeti gyász emlékeitől megszentelt csarnokban Beöthy Zsolt földi alakjától búcsúztunk. Óh, hogy fájt, mily fokozott mértékben fájt akkor minden ilyen veszteségünk, mikor a régi időknek egy-egy jelese, a lelki szépségnek és nagyságnak egy-egy példánya kidőlt közülünk, akik velünk együtt túléltek szörnyű bukásunkat s akiknek a méltatlanságokban velünk osztozása enyhítette megaláztatásunk keservét, megszentelte szenvedéseinket és dacra acélozta szívünket a sors mostohasága ellen! És hogy fájt, mikor Beöthy Zsolt elhagyott bennünket, mikor e negyvenöt éven át szellemi otthonául szolgált palotából utóljára távozni láttuk, s mikor e kifosztott hazából végleg olyan országba költözött, amelyben nincs tél és gyász, nincs erőszak, rútság és igazságtalanság! Megilletődve álltak ravatalánál még egykori, igen kevés ellenfelei is, akik talán voltak, mély bánattal mindazok, szám nélkül, akik — közelebbi vagy távolabbi helyzetben — szerették, akik őt egyetlennek érezték, vagy épen, akiknek az ő halálával szívük egy darabja szakadt ki.

Ma itt fent, e ragyogó terem ajtai tárulnak fel előtte, melynek márványoszlopai annyiszor

hallgatták az ő szép magyar szavának férfias zengését s díszes falai annyiszor visszhangozták az elragadtatás felviharzó tapsait. Úgy nyílnak ma meg szellemi alakja és testi képmása előtt, mint egy nemzeti Pantheon ajtai. Ez a terem nem a gyász csarnoka, hanem a magyar tudomány főszentélye, s bár a hozzátartozókban, barátokban, tanítványokban holtig sajog is az érte való bánat, itt nem az ő bármily jogos fájdalomuk kér szót, hanem a folyton élő és örökkön élni akaró nemzet tudományossága üli ünnepét, és aki itt az Akadémia parancsából a szolgálatot végzi, annak el kell nyomnia személyes fájdalmát s nem siratnia kell azt, aki elköltözött, hanem ünnepelnie azt, ami a dicsőültből itt maradt.

E hosszú, sokágú és gazdag életpálya rajza nem fér egy rövid ünnepi szózat keretébe, ennek könyv kell s a könyvet már írja szerető és avatott tanítványi kéz. Még a pálya eredményeit is csak nagy vonásokban lehet összefoglalni. Az is kétségesnek látszhatik: mit tekintünk ebben az Isten-áldotta lélekben legfőbbnek: a tudóst-e, vagy az íróművészt, vagy a tanárt, és a tudósban az irodalomtörténet vagy az eszthetika művelőjét-e? és alkotásait vegyük-e pályája főeredményének, avagy egyetemes hatását; egyéni, írói, tudós alkotását-e, vagy pedig irodalmi vezérkedését, szervező, sugalló, irányító közrehatását? De nem jutok zavarba, t. hallgatóság, e sokféleséggel és gazdagsággal szemben, mert látom e szétágazó működésben a kompozíció egységét, látom azt a vezércsillagot, mely mindennemű tevékenységét egy cél felé irányozta, mely először csak sejtelve

előtt derengett, de későbbben egyre tisztább, ragyogóbb világossággal gyúlt ki tekintete előtt. Csak tehetsége volt sokoldalú s az alkalom és a tér sokféle, de a szellem és a cél ugyanaz volt mindenkor és mindenütt.

Sem lelki szervezete nem volt egyszerű, sem pályája tipikusan egységes. Ebben jellemző eltolódást látunk, mely azonban kibontakozásnak bizonyul, amabban finom bonyolultságot és összetettséget, melynek azonban egy az eredője. Ritka szellemi erőt nyert a gondviseléstől, éles ítéletet, gyors és leleményes észet, eleven fantáziát, fogékony szívet és gazdag kedélyt, mely szokatlan változatait tárta fel az érzelmeknek, a lelkesedésnek ép úgy, mint a humornak, a jókedvnek ép úgy, mint a meghatottságnak; nyert mindenekfölött művészi ösztönt, mely ép úgy volt ízlés, mint formálás. Szóval tudósnak, költőnek, műélvezőnek és charmeurnak született. A szeretetreméltóságnak valóságos genieje testesült meg benne, ha szabad e paradox kifejezéssel élnem. Szívének, eszének, cselekvésének minden nyilvánulását, külső alakjának minden mozdulatát önkénytelenül is úgy tudta formálni, hogy az bizonyos egyéni igézetet nyert. Neki minden jól állt, a szó, a mozdulat, az öltözés, jól állt még az esetleges hanyagság is egyikben-másikban. Bizonyos írói könnyűvérűségéből is volt kedélyében némi csekély töredék, mintha nagybátyjának, az 50-es évek vidám és népszerű humoristájának, Beöthy Lacinak kedves könnyelműségéből egy csepp az ő ereiben is keringett volna; de ez csak kedélyében mutatkozott, nem jellemében, és arra való volt, hogy

lelkének szárnyaló és érzelmes irányát szeretetre méltóan mérsékelje, és csak baráti társaságban nyilvánult meg, ahol kedélyének egész színompája nemes fesztelenséggel kibontakozott ; az életben és irodalomban a felelősségérzetnek és kötelességtudásnak igazi mintaképe volt. Cselekvésének, gondolkodásának, írói tevékenységének főihletője a szép volt, a jót és az igazat is ellenállhatatlan vágygal szerette, de azt is mintegy a szépségi oldaláról vette. Művészlélek, de mindig az igazat akarta kifejezni és a jót cselekedni. Ahhoz a szellemtipushoz tartozott, mely a gondolatot nemcsak logikailag termeli, hanem intuícióval is felismeri, képben is látja s aki a megtalált, a felismert eszmét, mint egy kedves szerzeményt örömmel ajándékozza oda másnak is, mindenkinek, hogy azok is érezzék, milyen szép, azok is örömeiket találják benne. Az eszmét meglátni, kifejtetni mint a tudós, testbe önteni, mint a művész, és tovább adni, közkinccsé tenni, mint az író és a mester, kivételes erővel tudta.

E képességei nem hátráltatták, hanem segítettek egymást s természetes harmóniába olvadtak. Született lelki tulajdonságait jóságos, szerető, gondos nevelés, családi hagyomány, kedvező társadalmi környezet, tanulmány, a lelki művelődés minden alkalmának megragadása fejlesztette, finomította. Lényét úri előkelőség hatotta át, mely ép úgy volt öröklött, mint gyarapított birtok, a magyar közélet legnemesebb példányainak szemléletével kialakítva és nagyvilági, európai kultúrával befejezve. Műveltsége genuin magyar alapú volt, de az egyetemes nagy kultúra eredményei-

vel kereszteződött. Az európaiságot nem szenvedte, nem mázként viselte, hanem lelki valójába felvette és magyarságába olvasztotta. Kevés ember szeretett jobban utazni, mint ő. Olaszországot majdnem második hazája volt, nagy gyűjteményeit apróra ismerte, félreeső falukban levő műkincseit is felkereste; látogatta Angliát, Német- és Franciaországot, felkereste Skandináviát, Orosz-, Spanyol-, Görögországot, Afrika északi partjait, Egyiptomot és Palesztinát. Éveken át a tél közepén, az egyetemi szünetek alkalmával, mint a költöző madár, szárnyára kelt és Egyiptomba vándorolt, hogy a kultúra őshazáját is meglakja. Az Ermitagetől a Pradóig a legfontosabb gyűjteményeket ismerte. Összeköttetésbe lépett az illető országok embereivel is, tudósokkal, művészekkel, közéleti előkelőségekkel. Olvasta a többi európai népek irodalmát. Szobái a műkincseknek és érdekes tárgyakkal egy kis múzeuma voltak s egyiptomi gyűjteményének, melyet letétkép a budapesti egyetemnek engedett át, didaktikai értéke jelentékeny. De minden világlátottsága és egyetemes műveltsége mellett vérbeli magyar író, tudós és tanár maradt. Minél többet utazott, minél többet látott, annál szenvedélyesebben magyar. Őt nem a nagyvilág kultúrája nyelte magába, hanem ő honosította azt át lelkében, mint egykor Bessenyei és Széchenyi, az ő kedves és nagy alakjai. A magyar nemzet, a magyar lélek, a magyar föld szeretete volt alapvető érzése. Mint a nemzet történeti osztályának sarja, előkelő nemesi ház gyermeke, mintegy vérében örökölte a történeti érzéket. Élté delén is emlegette,

hogy egyszer egy magyar történetet szeretne megírni a zsenge ifjúság számára. A magyar nemzeti szolidaritás érzelme a XIX. század derekának hatalmas lendületéből érkezett hozzá a legközvetlenebb forrásokból, mint kész egyéniséget is állandóan és bensőleg érdekelte a nemzet egyetemes élete, s bár politikai szerepet nem vállalt, személyes összeköttetésben állt nem egy vezető államférfival. Át is élte nemzeti történelmünknek talán legdicsőségebb és leggyászosabb korszakait. A szabadságharc kitörésekor született, gyermekéveit az abszolút korszak keserősége, humora, reménykedései és vivódásai közt élte, a 60-as évek derengő korszakában fejlett ki nemzeti eszmélete, a kiegyezés utáni első évtizedben vett pályája nagy ívű lendületet, résztvett az újabb korszak nemzetépítő munkájában a vezetők közt, átszenvedte a nagy ítéletidőt és nemzetünk új katasztrófáját, elvesztette szép, fiatal, hős repülő-tiszt fiát, elvesztette életének utolsó eszményképét, nagy barátját: Tisza Istvánt, romba látta dőlni a század alkotásait és szétfoszlani az emberiség haladásába, az emberiség térhódításába vett illúzióit, s a romok lassanként meginduló tatarozása közben hunyta örök álmra más perspektívákhoz szokott szeméit. De minden emelkedés és bukás, lelkesedés és keserűség, a küzdelem minden emléke ide fűzte s utolsó szavával is a nemzeti folytonosság eszméjét hirdette.

És eleven hagyományban átvette és személyesen is átélte a magyar irodalomtörténet leggazdagabb korát is. Családjában írói levegő vette körül: atyjának, a reformkor kedvelt lírikusának,

nagybátyjainak, Beöthy Lacinak és Szinnyi Józsefnek példája. Egy éltesebb rokonának, a novellaíró Kovács Pálnak személye Kisfaludy Károly és az Auróra korával kapcsolta össze, családja ősi fészkének, Komáromnak hagyományai Péczeli, Szekér Joakhim és Csokonai korát hozták közelébe; nagy földijét, Jókait az ő nagyanyja tartotta keresztvízre. A 60-as évektől fogva pedig haláláig maga ismert úgyszólván minden jelentékeny írónkat, úgy hogy személyes emlékei és élményei a XVIII. század végétől a XX. század elejéig átfogták irodalmunkat. Ez az egész hosszú és gazdag fejlődés nem elméleti anyag volt ránézve, hanem eleven szemlélet, Deáktól és Kossuthtól, Aranytól, Toldytól, Gyulaitól fogva Tisza Istvánig, sőt a legújabbban fellépett írókig. Közvetlen szeretet buzgott benne újabb és melege kegyelet régibb irodalmunk iránt; az irodalom levegőjét szívta, magában az irodalom lelkét érezte; azért lett az ő irodalomtörténetírása olyan szervesen élő, olyan minden szavával képeket ébresztő.

Mindezek a szálak oldhatatlanul belefűzték őt a magyar szellemi életbe. A maga írói kísérletei zsenge gyermekkorába nyúlnak. Mióta tizenhárom éves korában egy komáromi levelét a Nefejejs c. lap kiadta, azóta évről-évre követték egymást közleményei s már tizenhét éves korában egy önálló füzet elbeszélést is bocsátott közre az ifjúság számára. Első, felnőtteknek szóló elbeszéléskötete 1871 évszámmal, 1870-ben jelent meg, amely évben jogi tanulmányait végezte. Ettől fogva emelkedése rohamos.

Életpályájául egyelőre a tisztviselőit választotta. A pénzügyminisztériumba lépett be s ott tehetsége, készsége, társadalmi műveltsége előtt a legkecsegtetőbb emelkedés nyílt meg, hiszen mint fiatal segédfogalmazót is különös tapintatot kívánó megbízásokkal tüntették ki. De néhány év múlva otthagyja a jól megalapozott miniszteriális pályát, a nagyállású bíró fia tanári vizsgálatot tesz s egy budapesti reáliskolán foglal el tanszéket. Mi viszi erre a lépésre? Jövő hivatásának érzése. Ellenállhatatlan ösztöne annak, hogy ami lélek és műveltség benne van, azt másokba is átültesse, mentül többekbe. És csoda történt, az igénytelen pályán csakhamar fontosabb szolgálatot tett és fényesebb dicsőséget aratott. És nem bánta meg, hogy pályát változtatott. Maga hála szívvel gondolt e pályán szerzett örömeire. Megfordította a régi mondást, amely szerint akit az istenek gyűöltek, tanítómesterré tették, ő a Strobltól mintázott, kitűnő reliefképmása alá ezeket a szavakat vésette: Dii me amavere; az istenek szerettek engem.

Hasonló elhajlás mutatkozott ugyanakkor, az 1870-es évek közepén írói pályáján is. Sőt ezen a pályán még jelentősebb kezdeményt hagyott el. Az 1870-es évek első felében ő már kiváló szépirodalmi helyet vívott ki. Egy novellagyűjteménye, három kötet regénye és egy kötet rajza jelent meg, melyek őt a fiatalabb elbeszélőgárda első sorába emelték; mint irodalmi publicista is nagy erkölcsi sikerrel működött, 1873-ban megalapította az *Athenæum* című hetilapot, nem hírszolgáltatásra, hanem revueszerű tartalommal, azzal a

céllal, hogy a tudomány és irodalom értékeit át-
vigye a közműveltségbe s az új külföldi szellemi
mozgalmakról tájékoztassa közönségünket. Két
év múlva a lap a közöny miatt megszűnt, de
szellemi hatása nevezetes volt. Munkatársai közt
ott találjuk az akkori idősebb és fiatalabb írók
nagy részét, szépírókat és szaktudósokat, Jókai-
tól és Gregusstól kezdve az akkor feltűnő Wlassics
Gyuláig, Rákosi Jenőt és másokat, s a lap becses
emlékjele nemcsak Beöthy pályájának, hanem a
kor művelődési törekvéseinek is. Még nevezeteseb-
bek voltak azonban saját elbeszélő művei. Hu-
szonhároméves korában adta ki első regényét, a
Biró Mártont és utána két év múlva a kétkötetes
Kálozdy Bélát, a magyar vidéki élet, a kisvárosi
és megyei nemesség, honorácior osztály, aristo-
krácia, polgárság és nép köréből vett alakokkal :
az álneveken szereplő Komárom és Győr vidéké-
nek színterével. A fiatal író önállóságát mutatja,
hogy nem a Jókai romantikáját követte, akinek
varázsa alatt nevelkedett, hanem maga szemével
figyelte meg az alakokat, az élet után rajzolt,
elemző lélekrajzot adott, Kemény és Gyulai és
az angol regényírók példája nyomán ; nem kivé-
teles jellemek ábrázolásában, hanem a szokott
méretű emberek lelkébe való elmélyedésben ke-
reste és találta meg az érdekességet. Meglepő :
honnan vette a fiatal szerző a lélekismeretnek azt
a jelentékeny bőségét, a típusoknak azt a kép-
tárát, mely e két regényében, különösen a máso-
dikban élénk tárul ? Nem egy alakja valóságos
pasztell, oly finoman és elevenen van kidolgozva.
Névtelenek című kötetének darabjaival angol példák

után ő honosította meg a novellának rövidebb változatát, az egy helyzetre szorító rajzot. Ebben a műformában ő nem kisebb íróra volt hatással, mint Mikszáth, s általán a szépirodalmi realizmusnak egyik nemes úttörője volt nálunk. A Kisfaludy-Társaság 1876 elején mint szépirodalmi író választotta őt tagjává s mindjárt másodtitkárává is.

De alig jelenik meg nagyobb regénye és rajz-kötete, sikereinek ezt a színhelyét is elhagyja, az irodalomban is pályát változtat s a tudományos irodalom művelésére tér át. Még egy-egy gyűjteményt azután is adott ki, így egy kötet rajzot 1879-ben, egy szép verses elbeszélést, a Ráskai Leát, ezt az irodalomtörténeti tanulmányából kivirágzott megható költeményt, de egészben véve tudós lett s teljesebb mértékben felhagyott a költészettel, mint Gyulai Pál, aki szintén a novella és a líra kertjéből lépett a kritika és az irodalomtörténet mezejére. Kissé nehezebben, de bátran kimondhatjuk erre a lépésre is, hogy jól tette: novellistáink, regényíróink támadtak, akik pótolták őt vagy folytatták kezdeményét, de az irodalomtörténetben az ő munkáját nem végezte volna el senki más. Itt is a csillag mutatta meg neki az utat, amerre fordulva a nemzeti erőt a legmaradandóbb hatással gyarápíthatta.

A kiegyezés utáni korszak reprezentatív embere: még nem méltatta kellőleg a magyar szellemtörténet. Szinte epigonokat láttunk bennök s nem vettük eléggé figyelembe, hogy az a nemzeték, mely a 60-as évek vége felé és a 70-es

években lépett munkába, minő nagy dolgot végzett. A kiegyezés után szervezett államélet kiépítése, a kereteknek tartalommal megtöltése, az önállósult közélet, a művelődési és a gazdasági élet temérdek köre munkát és munkásokat kívánt a keservek és vágyak eszményi lendülete után, a közélet hőskora után következett a reális munka prózája. E munka hőseinek feje körül hiányzott a martirkoszorú és a romantika nimbusza. De végzett munkájuk megérdemli a tiszteletet. Csak a művelődési élet körében is, a nyelvtudósok és a filológusok, a történetírók, jog- és államtudósok, a természettudósok és a technikai tudományok képviselői, a pædagógusok, a költők, írók, publicisták mennyi új és nagyhatású kezdeményt, organumot, intézményt, művet termeltek!

Beöthy is ebbe az új munkára sorakozott szellemi gárdába került. Mint tudóst, hajlama és készsége két munkakör felé vonzotta, a magyar irodalomtörténet és az eszthetika felé. Amahhoz vonta rendkívül fejlett historizmusa és magyar érzése, emelhez a szépnak benne élő kultusza és a művészetek iránt érzett szeretet. Szelleme elég gazdag volt arra, hogy mind a két oltáron áldozzon. Mikor a tudományos pályára áttért, elsősorban az irodalomtörténetírás terén várt reá hivatás, az, hogy az új tanulmányi rend szellemében, mely a középiskolai tanítás tengelyévé a magyar nyelvet és irodalmat tette, megírja Toldy elavult kézikönyve helyett a magyar irodalom történeti ismertetését. Mikor ezt a feladatot megoldotta, egy nagyobb irodalomtörténeti monográfia megírásába mélyedt, a szépprózai

elbeszélés történetébe, amely legterjedelmesebb irodalomtörténeti műve maradt. De már néhány év múlva a másik tudományszak kívánta sürgősen munkaerejét, 1882-ben meghalt Greguss Ágost, az egyetem kitűnő eszthetika-tanára s az egyetem a helyettesítéssel Beöthy Zsoltot bízta meg, addig is, míg később a tanszéken rendszerezítették. Attólfogva haláláig ezen a tanszéken maradt, noha Gyulai félrevonulása után a bölcsészeti kar a legmegtisztelőbb módon ismételtlen felkérte őt az irodalomtörténeti tanszék elfoglalására. Hamarosan megbízása után egy nagyszabású eszthetikai monográfiát írt, *A tragikum* c. könyvet, mely viszont eszthetikai munkái közt maradt a legterjedelmesebb. Állandóan művelte mind a két tudományszakot azután is, különösen a kettő synthesisét, az irodalomesztetikát; de kevésbbé nagy monográfiák és összefoglaló művek alkotásával, mint inkább a tanulmány és az irodalmi beszéd formájában; szépirodalmi és tudós társaságainkban tartott felolvasásai, különösen a Kisfaludy-Társaság ünnepi közülésein 1901 óta mondott beszédei őrzik ebbeli munkásságának eredményeit.

Egy akadémiában bizonyára elsőrendű kérdés: mi a jelentősége ilyen előkelő munkának az illető tudományszakok történetében?

Már első tanulmánya: «Az első magyar politikai színmű és kora» című szigorlati értekezése történeti és lélektani módszerével s a rajz művészi eszközeinek egy régi irodalmi tárgy feldolgozásában való alkalmazásával újdonság volt.

Iskolai magyar irodalomtörténete, *A magyar*

nemzeti irodalom történeti ismertetése, egyenesen korszakos jelentőségű. E könyv a magyar irodalmi tanítás átalakítását jelentette. A súlypontot Beöthy áthelyezte a Kazinczy-Kisfaludy Károly koráról, mely Toldynál Vörösmartyval záródott, a Vörösmartyval kezdődő korszak hőseire, Petőfire és Aranyra, Eötvösre, Keményre, Jókaira és Madáchra. Kazinczy és Kisfaludy Károly történeti értéke is kidomborult, de a nemzeti és művészi elem egybeolvadása korának eszthetikai és történeti értékelése sokkal plasztikusabb lett. Amellett Beöthy szakított Toldy kategorizáló hajlamával, a műfajok szerinti túlságos elaprózással, ő az írókról adott eleven képeket s egységben mutatta be hatásukat, így működésük rajzában az alkotás személyi mozzanata jobban érvényesült, a tárgyalás az egyéniségek körül csoportosult. Felfogásában sokkal nagyobb teret nyert a lélektani és az emberi érdek. A lélektani felfogás mélyülése és elevenülése; az eszthetikai értékelés fokozott finomsága, jellemzetessége és találó ereje, mindannyi előnye volt a könyvnek. A Toldy óta, főleg Arany, Gyulai, Kemény, Salamon, Szász Károly munkássága nyomán alakult felfogást Beöthy értékesítette először és önállóan iskolai könyvben. Kiváló előnye volt a könyvnek a nyelv és stílus szinte szépirodalmi jellege. Irodalomtörténeti és történeti könyveinkben hagyomány volt a szép stílus. Beöthy előadása ép oly méltóságos, mint a Toldyé, de egyúttal közvetlenebb is, árnyaltabb, színesebb, fordulatossabb, melegebb, selymesebb fényű. Ritka kultúrát mutató, de magyar gyökérzetű nyelv ez, választé-

kos és nemes, jellemzetes és sokatmondó. Hat a szívre és a képzeletre s a fogékony tanuló felismeri és megszereti benne a magyar nyelv kifejezésbeli gazdagságát és művészi használatát. Közéletünk nem egy kitűnőségétől hallottam, hogy a magyar próza szépsége iránt ez a könyv gerjesztette fel érdeklődését. A könyv hatása kisugárzott az irodalomtörténet körén túl az egész magyar irodalmi tanításra, ki az egész középiskolai oktatásra, sőt tizennégy kiadásából láthatólag az egész magyar értelmiségre. A másoktól újabban írt irodalomtörténetek is az ő tárgyaló módszerét követik és értékeléseihez ragaszkodnak; egyet bizonyosan nem érnek el: ízlését. Újabban az a sajnálatos helyzet állott elő, hogy noha egyetlen magyar irodalomtörténet sem versenyezhet máig sem az övével, Beöthy műve kiszorult a középiskolák legnagyobb részéből. Ezt bizonyosan nem fogja e kor szellemi történetének írója középiskoláink és tankönyvpolitikánk érdeméül feljegyezni, s félek, hogy a megdöbbenés, mit e tény fölemlítése ebben a teremben okoz, zavarni fogja az alkalom ünnepi hangulatát. De nem hallgathatom el. Az egyetlen érdemlegesnek látszó ok, amit felhoznak, az, hogy a könyv stílusa nehéz, hogy sokkal művészebb, semhoggy a tanulók megtanulhatnák. Mai tanárnak tudni kell, hogy a tanítás nem a tankönyv szövegének megtanulatásában áll; ha pedig valaki megtanulásra ad fel tankönyvi fejezetet, inkább tanultasson klasszikus szöveget, mint egyszerűség és világosság örve alatt talán jellemnélküli, ha nem épen lapos prózát. Nem olyan könyvre van az iskolában

szükség, melynek egyetlen becsvága, hogy leszálljon a legfejletlenebb agyú növendék értelméhez — hiszen mirevaló akkor a tanár? —, hanem olyan könyvre, amelyet megérthet ugyan a gyengébb is, de benne a legfejlettebb agyú ifjú is termékenyítő hatásra talál. És egyáltalán nem azt az időt éljük, hogy kultúránk legbecsesebb, legkipróbáltabb eszközeit félredobjuk.

Beöthy Zsolt könyve a magyar középiskolának valóban központi tárgyává emelte a nemzeti nyelvet és irodalmat. Ő még egy kiadványával vett részt a középiskolai irodalmi tanítás emelésében, Gerguss Ágost Arany balladáihoz írt magyarázatainak a *Magyar balladák* című könyvvé átformálásával, mely Beöthytől eredő magyarázataival és a ballada mivoltának összehasonlító irodalomtörténeti megvilágításával az iskolának is, de poétikai elméletünknek is jelentős szolgálatot tett. Az irodalomtörténet pedig egyetemes hatása mellett tudományos szempontból is nevezetes, mert egészen napjainkig voltaképp vezérfonalul szolgál a tudományos irodalomtörténeti munkásságban is.

A szépprózai elbeszélés története, mely két kötetben 1886—88-ban jelent meg Akadémiánk könyvkiadóvállalatában és a XVIII. század végéig halad, eredeti tudományos bűvárlatok gazdag eredményeit adja s a magá terén úttörő munka. Ez a mű emeli ki először a homályból régibb szépprózánk számos művelőjét és figyelemreméltó alkotását. Középkori kolostori irodalmunk novellisztikus elemei itt vannak először méltatva ép oly tudós felismeréssel, mint meleg-

szívű művészettel. A XVI., XVII., XVIII. század több elfeledt vagy lappangott szépirodalmi terméke új életre kelt. Itt van először XVIII. századi szellemi életünk is az európai eszme- és ízlésáramlások sodrában bemutatva. Minden írónak, minden terméknek pontos figyelem és meleg érdeklődés jut, egy-egy alakjára, Heltaira, Rozsnyai Dávidra, Mikesre, Toldyra, Báróczi-ra, de különösen Bessenyeire sok fény esik. A szerző a szépíró tollával jeleníti meg hőseit. Azok a lapok, melyeket a középkori apácák életéről, Bessenyei vívódásáról, Voltairehez való viszonyáról ír, az íróművészetnek elismert remeklései. Stíluselmezései is alapvetők. A tárgyba való módszeres elmélyedés és a kutatás alapossága tekintetében e könyv mintaképen hatott; tartalmi részében ma is nélkülözhetetlen, előadásáért pedig irodalomtörténetírásunk terén klasszikus emlék marad. Beöthy stílusának szépségei irodalomtörténeti és esztetikai dolgozataiban még jobban érvényesülnek, mint regényeiben.

Még egy összefoglaló irodalomtörténeti műve van: *A magyar irodalom kis tükré*, melyet az ezredévi ünnep alkalmára írt, a Magyarországot ismertető, több nyelven közzétett nagy állami kiadvány számára. A külön is megjelent mű annyira megragadta a közönség figyelmét, hogy a szerző életében hat kiadása került forgalomba, egyes módosításokkal, bővítésekkel. A kis tükör természetesen csak nagy távolságból adhatja az irodalom képét s a fővonásokra szorítkozik. De nem is olyan tükör ez igazában, mely az irodalom felszínét láttatja, hanem amely mintegy az iro-

dalmi tájkép geológiai szerkezetét tünteti fel, mintha az irodalmi élet belsejét átvilágító Röntgen-sugarakat fogná fel. Az irodalomtudós alapos tudományára ép oly szükség volt e mű megírásában, mint az irodalombölcselelő intuiciójára és az előadóművész alakító és közlő ihletére. Keresi és meglátja az irodalmunk életében működő egységes erőt, azt a lelki típust, amely a magyar irodalmi termelés mindennemű változásában, a korszellem és az idegen hatások módosító erejével szemben is azonos maradt a honfoglalástól mostanig. Azt találja, hogy a mai magyar nemzet történetileg alakult, de a magyar faj alakította s a maga képére alakította. Azzal a csodálatra méltó jelenséggel állunk szemben, hogy míg alig van Európában nemzet, mely a legkülönbébb népelemeknek oly erős és szinte szakadatlan vegyülését mutatná: alig van egyszersmind olyan is, mely mindennek ellenére az alapító faj lelki típusát oly híven és félreismerhetetlenül megőrizte volna. Ennek a tételnek legklasszikusabb tanújául mutatja be irodalmunkat, mely annyi mindenféle hatás után és közben is, végre is, a XIX. század közepén teljes nemzeti eredetiséggel alakult ki. Mindnyájunkban van egy csepp vér az ősmagyar lovas véréből és ez a csepp jellemző eleme irodalmunknak; uralkodó vonás e lélekben az összetartozás eleven érzése. És a nemzeti lélek, melyet irodalmunk fenntartott: *nemzeti erő*. Ezt a gondolatot párolja le az író a maga tudományos elgondolásából, az irodalom életéből, ezt ábrázolja a Volgamenti lovas szállóigévé vált képében és rajzolja meg az irodalom egyes

alakjainak klasszikusan tömör bemutatásában, az egész művön végigvonuló, hatalmasan egységes érzelmi lendület erejével. A könyv egy kis műremek, annál értékesebb, minél kisebb; újabb tudományos irodalmunknak igazi gyöngye.

De Beöthynek egész irodalmi tanítását ezek a terjedelmesebb művei se össze nem foglalják, se ki nem merítik. Az ő tanítása azokban a nagyszámú tanulmányokban van elosztva, melyeket említettem s melyek közül néhány önállóan is megjelent, mint *Horatius és Kazinczy, Széchenyi és a magyar költészet, Munkácsy Krisztusa, Vörösmarty Mihály, B. Wesselényi Miklós és Jókai Mór emlékezete, Irói archépek*; de a legtöbb a Budapesti Szemlében, a Kisfaludy-Társaság Évkönyveiben, az Akadémiai Értesítőben, a Képes Irodalomtörténetben, egyes kiadványok élén mint bevezetés és sok, sok más lapban és gyűjteményben jelent meg. Jó, hogy a szerző halála után kiadott *Romemlékek* két kötetében jelentékeny részük most együtt található. Irodalmunk sok jeleséről és sok részletéről nyilatkozik e dolgozatokban, némelyikről többször is, de mindig új meg új szempontokból. Gyulai sem adott több íróról értékelést emlékbeszédeiben: de Gyulai, ha másodszor kellett nyilatkoznia, mint Vörösmartyról, régibb megállapításait ismételte. Beöthy tovább fejleszti Gyulai megállapításait is, továbbfejleszti a magáit is. Ahányszor Vörösmartyról szól, pedig sokszor teszi, mert nagyon szereti és genialitásának Petőfiével, Aranyéval való egyenrangúságát mintegy újra kivívja, mindannyiszor új meg új szépségeket lát benne. Egy-egy költe-

ményét *A romot*, az *Utóhang Cserhalomhoz*, a *Mikes búja* c. elegiákat világirodalmi mérték alá állítja s az elemzés és meggyőződés erejével mutatja ki abszolút értéküket. Ilyen kedves hősei Arany és Petőfi, Kemény és Jókai, Zrinyi és Mikses, Bessenyei és Kazinczy, Csokonai és Berzsenyi, Eötvös és Madách, Széchenyi és Deák. S nem lehet eléggé figyelmeztetnem irodalomtörténetíróinkat és tanárainkat, hogy ez eszmekeltő fejtegetéseket állandóan tartsák figyelemben, ha kell, vitassák meg. Bizonyos, hogy e tanulmányok Gyulai emlékbeszédei mellett tudományos tartalmuknál és művészi formájuknál fogva olyan emlékei korunk irodalomtörténetírásának, melyekkel számolnia kell annak, aki a hennök érintett írókról ezután írni fog. Ítélete kevésbbé sommás, olykor kevésbbé plasztikus, mint Gyulaié, de lélektani elemzése behatóbb és szabatosabb, egyetemes irodalmi vonatkozásai sokkal messzebb ágazók. Az irodalom elvi kérdéseit, az író és a mű lelkiségét teszi első sorba, abba mélyed el, s a nemzet lelkével, a kor lelkével való kapcsolatát emeli ki. A nemzeti lelket tette az irodalomtörténet mozgató erejévé s határozottabban érvényesítette a folytonosság gondolatát. Mindezeknél fogva a művekben és írókban gyakran mélyebb jelentőséget talál, mint Gyulai. Összehasonlító szempontokat is állandóbban alkalmaz, nem folklorisztikus és filológiai irányban, hanem irodalompszichológiai összefüggések és analógiák szerint. Összefoglaló kép a magyar irodalom történetéről ma is az van előttünk, amelyet ő megmintázott iskolai könyvében és Kis tükrében.

Az a két kötet színbíráló is, melyet a *Szín-műírók és színészek*, továbbá *Színházi esték* címmel 1882-ben és 1895-ben közzétett, dramaturgiánk elsőrendű termékei közé tartoznak s drámatörténelmünk becses forrásai lesznek. Pályázati jelentései, tagajánlásai az Akadémiában és a Kisfaludy-Társaságban számos írónak magvas értékelését adják.

Nincsenek közkinccsé téve az egyetemen több ízben tartott irodalomelméleti előadásai. De a rólok készült könyvmatos jegyzetek megvannak s tanúságot tesznek a tudós tanár igen széleskörű világirodalmi műveltségéről, ritka elemző művészetéről és szempontjainak átfogó erejéről. Az irodalmi fejlődés tényezői, amint megállapítja: a nemzeti erő, a korszellem ereje, a hagyomány, az egyéniség, végül a mű esztetikai ereje, mely a mű hatását biztosítja. A nemzeti erő tényezői viszont a faj, a természeti viszonyok, a közélet, a nyelv. Ép így részletezi a korszellem, a hagyomány és az egyéniség jegyeit, az utóbbinál a lángész elméletére is kitérve. Mindezeket gazdag szellemtörténeti és irodalomtörténeti példákkal állapítja meg, az emberiség és a magunk művelődése köréből. Ez előadások kitűnően megfeleltek annak a célnak, hogy az egyes irodalmiokról szóló egyetemi előadások közt, másrészt az irodalmi, történelmi, művelődés-történeti és művészettörténeti előadások közt összefogó erőül szolgáljanak. Rendkívül képző és nevelő hatásuak azok a fejtegetések, melyekben a korszellem szakaszában a renaissance, a reformáció, az antireformáció, a felvilágosodás, a klasszicizmus, a romantika

cizmus világáramlatait ismerteti; tudományos szempontból is újak és jelentékenyek íróinkról, sok helyen a világirodalom nagy íróiról, pl. Shakespeare-ről adott fejtegetései, továbbá maga az irodalomelméleti rendszer, amely csonkának tetszik ugyan, de ami belőle kész, az méltó figyelmet kíván. Hogy nem a Taine elmélete ez, az első tekintetre is látszik. Nem is más külföldi elmélet visszhangja. Ez elméleteket ismeri s többek közt Ten Brinkét ismételtlen idézi is, de az eddigi elméleteket átalakítja, tovább fejleszti.

Működése az eszthetika körében is igen jelentékeny, mindenesetre versenyez elődeinek bármelyikével, termékenyítő hatása mindegyikét meghaladja. Nem ad rendszert, mint Greguss, aki rendszerező elme volt. Beöthy a magyar esztetikai felfogás számára nem adott olyan vezérfonalat sem, mint az irodalomtörténeti felfogás számára. A rendszerezést nem kerüli, de nem is keresi, még kevésbé erőszakolja. Nagy monografiájában, a *Tragikumban* van ugyan rendszer, de a meghatározást, melyet Greguss annyira szeret, teljesen mellőzi, a tragikum fogalma az egész könyvben meghatározva, körülírva nincs, csak a mű egészében van formái, változatai, megjelenései szerint ismertetve. De esztetikai gondolkodása tárgyiasabb és konkrétebb volt, mint a Gregussé, a művészi jelenségeknek sokkal eleve-
nebb érzéséből táplálkozott s az egyetemes művészet alkotásainak aránytalanul nagyobbkörű szemléletére támaszkodott. A *Tragikum* új, üdítő fuvallatot hozott a magyar esztetikai irodalomba. A fiatal szerző került a fogalmakból induló s

így a tényeket kereső okoskodást. A tények elemzéséből indult ki s így nyert megállapításai tartják a rendszer gerendázatát. A hazai és az egyetemes irodalom, a szülő- és képzőművészet hatalmas területéről szedi össze példáit, minden aprólékos filológiai pedantéria nélkül, de annál gondosabb és elegánsabb lélektani és eszthetikai elemzéssel. Effélett, ilyen mértékben még magyar könyvben nem kaptunk. Kicsiben egész irodalmi és művészeti encyclopédia volt s jóformán bevezetés az egyetemes irodalomba is, amellet sokkal közelebb hozta a magyar elméhez az eszthetikai gondolkodást. Hatását mutatja, hogy irodalmi visszhangjai is támadtak, először is Rákosi Jenő könyvében.

Hosszas elméleti eszthetikai foglalkozásából a *Tragikumon* kívül csak keveset tett közzé irodalmilag, mint a *Képegység, Képösszetétel és hangulatváltozás, A poétika útja és célja* című tanulmányokat a 90-es évek elején. Inkább más esztetikusok hivatkozásaiban, így Pekár Károly Positív esztetikájában, Jánosi Bélának a magyar eszthetika történetéről írt áttekintésében és a tanítványok dolgozataiban találjuk idevágó gondolatait érintve vagy ismertetve. Gondolatainak összefüggő kifejtését az előadásairól készült könyvmatos jegyzetek őrzik. Ezekben sem adott teljes és zárt rendszert, hanem inkább monografiákat; legtöbbit az eszthetikai szemlélet és a művészi alkotás kérdéseivel foglalkozott. Ismételten tárgyalta az alaptanokat, az asszociációk tanát, a művészi képzelet tanát; továbbá a tragikumot és a tragikai művészetet, a stílust, régebben a poétikát, melynek különösen történeti ré-

szét dolgozta ki. Történeti jelentőségük ez előadásoknak, hogy a magyar eszthetikai elmélkedést pszichológiai alapra vezették át; elméleti jelentőségük pedig, hogy néhány fontos tételt formuláltak. Ezek közt legnevezetesebb az eszthetikai alap törvénye, mely mintegy párhuzamosan kiegészíti a Fechner-féle eszthetikai küszöb törvényét. Ép úgy az érzéki benyomásra vonatkozik az eszthetikai jelenségnek, mint az, de nem a quantitására, hanem a kvalitására, a milyenségére. A Beöthy elve azt mondja ki, hogy az eszthetikai jelenség, pl. a műalkotás, érzéki benyomása a maga tisztán érzéki sajátosságában alkalmas alapja legyen az illető mű tartalmi hatásának, e hatás sajátlagos jellemének és hangulatának. A képen a színhatás derűltége vagy komorsága, a költeményben a versforma fürgébb vagy méltóságosabb jelleme feleljen meg az ábrázolt tárgy vagy a költemény belső hangulatának, annak vessen alapot. A normául is gondolt tétel fontosságát azon az alapon fog szembetűnni, hogy az eszthetikai szemlélet időbelileg legelső, mintegy külső fázisnak tekinthető mozzanata az érzéki benyomás. Jánosí is azt írja róla, hogy az asszociáció fajainak a művészi tevékenység oldaláról való kibővítésével túlment Fechner megállapításain, új, termékeny szempontokhoz jutott s új eredményeket talált. Haladást jelent a «kapcsolatok világos megértésének» és az «eszthetikai közösségnek» törvénye is, mely azt kívánja, hogy a szemlélő lelkében a képzetek és hangulatok kapcsolódása a művész lelkében véghezment analog folyamatokhoz hasonlóan történjék.

A külföldön, főleg a németeknél divatozó kísérleteket ő nem honosította meg, a kísérleti módszerek eredményeire sem igen hivatkozott; talán mert ezeket az eredményeket egyelőre igen elemieknek és nyerseknek találta. Laboratóriumot nem állított, ellenben tanszéke mellett szép esztetikai gyűjteményt szervezett, jelentékeny könyvtárral. Erős oldala ez előadásoknak is a gazdag példakészlet az egyetemes irodalom és minden művészet köréből. Mikor a műalkotásokat a connoisseur kedvével és a tanult műtörténész készségével ismertette, akkor igazán elemében volt. Mintegy ihlet vett rajta erőt, ha a Disputát, az Athéni iskolát, az Utolsó vacsorát vagy pl. az esztetikai alap törvényének példázására az Assuntát fejtegette. De a jegyzetekben mily gazdag gyűjteménye van az antik és modern művészi alkotások és irodalmi művek elemzésének! Nem a németek nyomán halad, kik a modern pszichológiai alapú esztetikában vezetnek. Ő ismeri a forrásokat és ismeri az angol, az olasz és francia esztetikai gondolkodást is, szeret hivatkozni a XVIII. század angol esztetikai gondolkodóira, elsősorban Homera. Képzőművészeti hivatkozásaiban mindig a forrásokra utal. Széles, nagy és mély az a perspektíva, melyet hallgatói előtt feltárt. Talán a rendszer befejezetlen, talán itt-ott hézagos is, de a gondolkodás és a szellem mélységesen esztetikai. Imponáló nyomatékot adott tanításának az átfogó műveltségi háttér és a rendkívül nagy területre kiterjedő kultúra.

Felejthetetlenül szép és vonzó előadásai eszmei tartalmukkal, finom elemzéseikkel, nemes

formájukkal lebilincseltek hallgatóit. Előadásának ünnepi színezete volt, a közvetlenség nem csábította pongyolaságra, bizonyos nemes méltóságot tartott meg, de színezésébe beleöntötte lelkesedését, a műértő tudós egész eszthetikai gyönyörködését s ezt szuggerálta hallgatóiba. Előadásainak különösen mintegy az epizódjai, a betétei voltak megkapók és maradandó hatásúak; ha pl. Fiesole festményeit, vagy a Colleoni-szobrot, esetleg Hogarth rajzait, vagy a *Macbethet* vagy *A két szomszédvárt* fejtegette. De hány ilyen kedves témája, kedves festője, szobrásza, költője és elmélkedője volt! Nem teljességre törekedett, hanem jellemzetességre és elmélyedésre. Ez a tanári hatás nem betűkben van megörökítve, hanem élő erőként a fiatalabb nemzedék vérébe ment át s az eszthetikai nevelésben mutatkozik maradandóan.

A percek sietése int s le kell mondanom arról, hogy Beöthy Zsolt működését a magyar szellemi élet számos más körében és intézményében ismertessem, hogy méltassam munkásságát a tanárvizsgáló-bizottságban, melynek elnöke, a tanárképző intézetben, melynek igazgatója, az országos közoktatási tanácsban, melynek vezetője volt, a szabad lyceumban, az országos középiskolai tanáregyesületben, a szabadoktatási tanácsban, az első leánygimnázium szervezésében, melyben maga is tanítást vállalt s a tanítás mintáját adta, a képzőművészeti jurykben, a Mária Dorothea egyesületben, a műbarátok körében, a szabadoktatási kongresszus vezetésében és egy sereg más intézményben, ahol szellemével és szavával irányítólag közreműködött. Pedig mind-

ezekkel az újabb évtizedek magyar művelődés-történeti mozgálmaiban elsőrendű része volt. A középiskolai tanterv reformját ő indította meg. Eötvös, Wlassics, Berzeviczy, Jankovich minisztersége idején az oktatásügyi kormányzat a legmesszebbmenőleg élt tanácsaival. Az a tizenegyedfél esztendő, melyet az Orsz. Középiskolai Tanáregyesület élén töltött, ez egyesület történetének fénykora volt, melyhez a tanárság közszellemének, tudományos és erkölcsi színvonalának és társadalmi tekintélyének emelkedése fűződik. Ez egyesület közgyűlésein tartott elnöki megnyitói az ország közművelődési központjain a kulturális élet megannyi eseményei voltak. Mellőznöm kell sok más testületben végzett munkáját, ép úgy főrendiházi működését is.

Csak egyetemes hatásának legfőbb köréről, irodalmi vezérkedéséről szeretnék néhány szót mondani. Gyulai félrevonulása után, e század elejétől fogva ő vette át a magyar irodalom primátusát. Ő állt a Kisfaludy-Társaság élére s neki volt a szépirodalom és széptudomány terén a legnagyobb tekintélye. Tudományán és alkotásain kívül egyénisége is képesítette őt erre a hivatásra. Ő benne testesült meg a legnagyobb és legmélyebb gyökerű irodalmi képesség. S az ő egyénisége volt a legalkalmasabb összefogó kapocs. Nemcsak tudománya ée tehetsége, hanem személyiségének varázsa is vonzó és összetartó erő volt. Emlékeztetett néhai elődére, Kisfaludy Károlyra, ép oly szeretetreméltó, ép oly úr, világfi, társai is ép úgy elismerték tekintélyét és oly szeretettel csüggöttek rajta. Ki ismert valaha gazdagabb

szívű embert nála? Ki ismert olyat, aki annyiaknak tudott volna juttatni kedvességéből, szeretetéből? Hányan álltak és álltunk közvetlenül közel szívéhez, idősebbek, egykorúak és fiatalabbak, kicsinyek és nagyok! Hányan vagyunk, akik azt hihettük, hogy bennünket szeret legjobban, mert egyenként annyi szeretetet vettünk tőle, mint a legszorosabban hozzánk tartozókon kívül senkitől! Hányunk előtt nyitotta az utakat, nem a pártfogó módján, hanem a szerető atya kéretlen jószágával! Még ha tettebeli szívességet nem vett is tőle valaki, közelében azt a hatást érezhette, mintha jót tett volna vele. S valóban jót is tett, valami tiszta, szellemi, épen azért nem muló jót. Lényének e sajátos hatóereje mintegy az æstheticumnak érdektelenül is boldogító varázsa vonzott hozzá mindenkit. Mily kedvesek voltak azok az órák, melyeket körében töltöttünk, mennyi szellem, kedély és lélek sugárzott szét szeméből, szívéből és ajkáról mindnyájunkra! Barátsága mily emelő, nemesítő lelki viszony volt s mennyi nemes ösztönző hatás forrása! Ő nemzettevőknek mondja közéletünkben azokat a nagyjait, akik a nemzet életében gondviselészerű szerepet vittek. Őt az irodalomtevők közé kell soroznunk, a Kazinczyak, Kisfaludyak, Toldyak, Gyulaiak utódául.

Élete eredményeinek azonban egyik legfontosabbika írói művészete. Nincs magyar tudós, aki elevenebb műérzéssel írt volna nála. Csak Kazinczy, Kölcsey, Gyulai azok, akiket az előadás művészetére nézve elődeiül említhetünk. Az ő tudós művei megannyi szépprózai alkotások is,

a szónoki, filozófiai és értekező próza gyöngyei. Mint tudós stilisztát Gyulai mellé kell őt helyezni. Gyulai prózájának világosságával, szabátosságával, egyszerű nemes tisztaságával és ritmusosságával szemben nála a kifejezés finomsága, ékessége, választékossága, hímessége tűnik fel. Nem elégszik meg Gregussnak franciás ellentétezéseivel, gondolatkihegyezéseivel. Nála többféle alakzata van a stílművészetnek, a láncolat, a fokozat, a synonymika, az allusio, az allegoria, a symbolika és sok egyéb. A kifejezés sejtető fátyolszerűsége, csipkeszerű művészete nem kiszámítottság nála, hanem többértű, állandó érzelmi hullámvázok közt képekben gondolkodó szellemének önkéntelen terméke. Ő nem tud más-kép írni. A gondolatot e maguktól szövődő virághímek gazdagsága feldiszi, kapcsolatukat olykor el is burkolja s egy-egy beszédének, fejtegetésének tagozódását elleplezik a felületes figyelem előtt. Prózájának e sajátossága elődeié közül legjobban emlékeztet Kőlcseyére, ép úgy ritmusának hullámvázása is, de frazeológiájában több a jellemzően magyar elem. Gyulaiénál egy fokkal pathetikusabb és színezettebb. Hangja is egyéni. Különben nem alkalmazza azt az egész hangskálát, melyre képes s amelyet szépirodalmi műveiben, beszélgetéseiben, felköszöntőiben élvezhetünk. Mintha féltene az irodalmi szószék és a katedra méltóságát, még tréfát sem enged meg magának, pedig beszélgetései, felköszöntői tele voltak csapongó szellemmel s élcei, anekdotái szájról-szájra jártak. De változatossá teszi irodalmi beszédeit a tárgyak, eszmék és szempontok sok-

félesége, a képek változatossága, a szónak mindenkor frissen fakadó meleg varázsa.

Ez a stílus csakugyan tükrözi az ő egyéniségét, lelkének összetettségét, nemes emelkedettségét, költői erejét s mindenekfölött szíve melegségét, az áhítatos szeretetet tárgya iránt, melyben lelki kincseket talál, és azok iránt, akikhez szólni vagy akiknek írni s akiket e lelki kincsekkel boldogan megajándékoz. Rá is illik az a keleti történet, melyet ép e helyen mondott el és Szász Károlyra alkalmazott. Az öreg tudós sejk, ki megtanult mindent, amire emberi elme képes s amit a szent könyv tudni enged, amint tanítványaitól körülvéve ült a mecset oszlopánál s a tudomány és bölcsesség méze folyt ajkairól: az ifjak álmélkodásukban azt kérdezték tőle: «Mester, hogyan tanulhattál te meg mindent, hogyan tudhatsz te mindent?» A sejk mosolyogva pillantott rájuk és így felelt: «Mert mindent szerettem.» — Ez a sugalló, mindenható szeretet van meg az ő munkájának is bámulatos egészében és minden nagy emlékében. Szeretete egyrészt tárgya iránt, az emberi szellem és művészet, a kultúra iránt, másrészt magyar nemzete iránt. Ez a kétféle szeretet pályájában összeszövetkezik, erős művelődésvágya szolgálatába áll még erősebb nemzeti érzésének. Annak az erős, hatalmas érzésnek, amelyet ő a magyar irodalom erédendő jegyének és a magyar psyche ösvonásának ismert fel. Irodalmunk hősei közt hányszor ünnepelte éppen azokat, akikben a művelődési és a nemzeti eszme kapcsolata kíváló jellemzetességgel és messzeható erővel érvényesült: Apáczai Cseri Jánost, a ta-

nárt, Bessenyei Györgyöt, a testőr író, Kazinczyt, az új magyar irodalom szervezőjét, Széchenyit, a mágna, az egész magyar élet reformátorát. Különösen Széchenyit. «Széchenyi szellemében forr össze — úgymond — legtökéletesebben a nemzetiség és a művelődés gondolata... Az ő szelleme győzi meg nemzetét teljesen és véglegesen a magyarság és a haladás érdekeinek benső, elválaszthatatlan kapcsolatáról, arról, hogy élet-halál kérdése ránk nézve, hogy magyarságunkban műveltekké, műveltségünkben magyarokká legyünk.» Hányféleképpen tudta ő fogalmazni a nemzeti műveltség gondolatát! Hányszor hangsúlyozta művelődésünk forrásainak kettősségét, de összeolvadó kettősségét: «készen fogadni a művelt világ szellemi mozgalmából a haladásnak minden tényezőjét, de őrizni és kifejteni a magunk ősi valóját, ehhez, ennek eredetiségéhez idomítani mindent, amit idegenből veszünk. Az emberi haladáshoz kapcsolni nemzeti haladásunkat s ennek érdekében fáradatlanul értékesíteni amaszt. Élni a művelt emberiség életét, de a magunk módján.»

Ez volt az ő pályájának is vezércsillaga. Ez adta meg száz téren, száz ágazatban és formában folyó munkásságának az állandó egységet. Egyéni munkájában kultúrértékeket vett föl, dolgozott át sajátos szellemével s adott át a magyar közlékeknek és nyomozta, nyilvántartotta, őrizte, ápolt, gondozta a magyar szellem történetileg megnyilatkozott eredetiségét; vezérlő munkájában is ez eszméknek volt a mi napjainkban legihlettebb és legnagyobb hatású apostola. Méltó

tanítványa Akadémiánk halhatatlan alapítójának, a nagy Széchenyinek.

És sehol Beöthy szellemét alkalmasabban ünnepelni nem lehetne, mint e teremben. Nemcsak azért, mert e márványoszlopok, amióta állnak, senkinek több szónoki diadalát nem látták, mint neki és senkitől szebb zengésű magyar prózát nem hallottak, mint tőle, hanem azért, mert gazdag és szépséges pályájának alap gondolatát, a nemzeti erőnek és nagyságnak a műveltség eszközeivel való szolgálatát innen hirdette legtöbbször és leghathatósabban. Mintha ékesszóló ajkai csak a szöveget adták volna meg a terem falait ékesítő festményekhez: a Szent István és Mátyás, Bethlen Gábor és Pázmány szellemét ábrázoló jelenetekhez. Magát a Széchenyi programja egyik végrehajtójának érezte. Igen, a magyarság és a kultúra szövetkezésének, az örök magyar lélek eszményi törekvésének hitét formulázta dogmává és hirdette a Széchenyi szellemétől és az egész magyar irodalom szellemétől ihletett ajakkal. Mióta a műveltség nevében magyarságunkat kezdték ostromolni, ezt a hitét annál szentebb, szinte fanatikus hevülettel képviselte. Hogy a magyarság a legfelsőbbrendű kultúrára képes, hogy a jól feldolgozott kultúra nemzeti erőtőke, hogy nemzeti eredetiségünk és művelődésünk nem ellenkező, hanem egymást kiegészítő és egymással összeható erő, — ez legbensőbb hitvallása volt. Utolsó szózatában, nagy katasztrófánk után is a nemzeti folytonosság valóságát és jövő lehetőségét, nemzeti egyéniségünk és művelődési haladásunk összekapcsolását

Beöthy Zsolt emlékezete.

nak kötelességét hangoztatta. És a hitet, a cselekvő, alkotó hitet erkölcsi parancsul tűzte elénk.

Tartsuk meg a szerető és hívó szív e szent hagyományát. Ápoljuk egész lelki örökségét. Szelleme már részévé vált a magyar erőnek, maradjon ezután is életető forrása. Őrizzük meg hitét és cselekedjünk az ő szellemében!